

Η ελληνική γλώσσα στον 21ο αιώνα

Γεώργιος Μπαμπινιώτης

Πανεπιστήμιο Αθηνών

Στο ξεκίνημα του 21ου αιώνα ο απολογισμός του τι έγινε στη γλώσσα μας τον αιώνα που έφυγε και τι προοπτικές ανοίγονται για την Ελληνική στον αιώνα που διανύουμε ήδη, ο προβληματισμός για το πού βρίσκεται και πού βαδίζει η ελληνική γλώσσα είναι εξ αντικειμένου ζήτημα υψίστης σημασίας. Αν, βεβαίως, δεχθούμε ότι η γλώσσα είναι κύριο στοιχείο της ταυτότητας ενός λαού και βασικό σημείο αναφοράς για την περασμένη, τη σύγχρονη και τη μελλοντική πορεία του. Αν δεχθούμε την αρχή του Austin ότι γλώσσα σημαίνει πράξη. Αν στοιχίσουμε στη διακήρυξη του Wittgenstein ότι ο κόσμος μας είναι η γλώσσα μας. Αν συμφωνήσουμε με τον Barthes ότι ο κόσμος μας είναι ένας κόσμος κειμένων — προφορικών και γραπτών. Κοντολογίς, αν δούμε τη γλώσσα στις πραγματικές της διαστάσεις ως εκδήλωση της σκέψης, του πολιτισμού, της ιστορίας και της όλης υπόστασης ενός λαού.

Για να μην πελαγοδρομήσουμε στις αμέτρητες πτυχές του θέματος και να μην ξεστράτισουμε σε μελλοντολογικές εικονολογίες, κρίνω σκόπιμο να κινηθούμε προς δύο κατευθύνσεις: α) να εκτιμήσουμε, σε πολύ γενικές γραμμές, τι σημαντικό συντελέστηκε στη γλώσσα μας τον 20ό αιώνα, και β) να εκτιμήσουμε τι μπορεί να γίνει για την Ελληνική στον καινούργιο αιώνα. Ας μην ξεχνάμε μόνο ότι στη γλώσσα — όπως και στην πολιτική — κάθε μελλοντολογικού τύπου πρόβλεψη είναι σχεδόν αδύνατη. Οι γλωσσικές προφητείες είναι άκρως επισφαλείς και μόνο λογικές υποθέσεις επιτρέπεται να διατυπωθούν.

Η Ελληνική στον 20ό αιώνα

Από τους 20 αιώνες που διένυσε ο Ελληνισμός με τη γλωσσική διμορφία της Ελληνικής, τη διάσχιση της δηλαδή στη μορφή του *προφορικού λόγου* (που απετέλεσε τη γνήσια συνέχεια και εξέλιξη της αρχαίας γλώσσας, για να καταλήξει στη γνωστή *δημοτική*) και στη μορφή του *γραπτού λόγου* (που ξεκίνησε ως τεχνητή αττικιστική μίμηση, για να καταλήξει στην επί αιώνες κυρίαρχη «επίσημη» γλώσσα, τη μετέπειτα γνωστή ως *λόγια* ή *καθαρεύουσα*), ο τελευταί-

ος αιώνας, ο 20ός, επέπρωτο να γνωρίσει την επίσημη λύση τού γλωσσικού και τον τερατισμό μιας εκκρεμότητας είκοσι αιώνων. Κι αυτό όχι μόνο με την απόφαση τής Κυβερνήσεως Καραμανλή τού 1976, που καθόλου δεν πρέπει να υποτιμήσει κανείς τη σημασία της, αλλά κυρίως με την ωρίμαση τού θέματος στις συνειδήσεις των περισσότερων Ελλήνων, οι οποίοι είχαν μέσα τους πεισθεί για την ανάγκη επισημοποίησης (και στον γραπτό λόγο) τής Νεοελληνικής, τής γλωσσικής μορφής που μιλούσαν σχεδόν όλοι στην επικοινωνία τους. Αυτή τη σύνθετη μορφή γλώσσας, τη Νεοελληνική, που είχε ως βάση και κορμό τη μητροδίδακτη δημοτική γλώσσα και ως οργανικό συμπλήρωμα, από τη συνύπαρξη και συν-έκφραση αιώνων, στοιχεία από τη λόγια (γραπτή) παράδοση, ανεγνώρισε ως επίσημη γλώσσα η Πολιτεία την τρίτη δεκαετία πριν από το τέλος τού 20ού αιώνα. Αυτή η ιστορική απόφαση από την πλευρά τής Πολιτείας και αυτή η ιστορική εξέλιξη και ωρίμαση από την πλευρά τής ίδιας τής γλώσσας, δηλαδή των ομιλητών τής Ελληνικής, σφραγίζει ιστορικά τον προηγούμενο αιώνα, γιατί ουσιαστικά δίνει τέλος σ' ένα μεζονος σημασίας όσο και οξύ εθνικό, κοινωνικό και πνευματικό ζήτημα.

Το γλωσσικό ζήτημα λειτούργησε διττά στα πνευματικά μας πράγματα: α) αρνητικά· προκάλεσε τον «Γλωσσικό Εμφύλιο» που δίχασε τους Έλληνες, ιδίως τους διανοούμενους, ολόκληρο σχεδόν τον 20ό αιώνα (αφού διχογνωμίες και συγκρούσεις γλωσσικές υπήρξαν και μετά την επισημοποίηση τής δημοτικής το 1976), ενώ συγχρόνως απορρόφησε ή έστρεψε προς άλλη κατεύθυνση την επιστημονική δραστηριότητα πολλών λογίων και γλωσσολόγων, οι οποίοι θα μπορούσαν να έχουν αξιοποιήσει επωφελέστερα για τη χώρα μας τις πνευματικές και επιστημονικές τους δυνάμεις (εννοώ γλωσσολόγους όπως ο Χατζιδάκις, ο Ψυχάρης ή ο Τριανταφυλλίδης, επιστήμονες όπως ο Ιωάννης Κακριδής, αλλά και άλλους όπως ο Δελμούζος, ο Γληνός, ακόμη και ο πολύς Μιστριώτης)· β) θετικά· υπήρξε αιτία για τους Έλληνες ως λαό να σκεφθούν και να ασχοληθούν περισσότερο με τη γλώσσα, αποκτώντας μια σπάνια ευαισθησία και μια αξιοπρόσεκτη εγρήγορση για τα γλωσσικά θέματα. Ο Γερμανός, ο Άγγλος, ο Ολλανδός ή ο Ιταλός λ.χ. δεν θα ενδιαφερθεί τόσο για τη γλώσσα του όσο ο Έλληνας κι από κοντά ο Βέλγος και ο Ελβετός — οι τελευταίοι δεν έχουν, βεβαίως, πρόβλημα γλωσσικής διμορφίας (diglossia), αλλά πραγματικής διγλωσσίας (bilingualism) και τριγλωσσίας ακόμη!

Αν σκεφθεί κανείς ότι σε μιαν άλλη χρονική καμπή, αυτήν από τον 19ο στον 20ό αιώνα, χύθηκε αίμα για τη γλώσσα από συγκρούσεις με διαδηλωτές στους δρόμους τής Αθήνας (Ευαγγελιακά 1901, Ορεσטיακά 1903). Αν σκεφθεί κανείς τις επιθέσεις που δέχτηκε ο Ελευθέριος Βενιζέλος από δημοτικιστές, όταν στο Σύνταγμα τού 1911 καθιέρωνε νομοθετικά (για πρώτη φορά) την καθαρεύουσα ως επίσημη γλώσσα, αλλά και τις επιθέσεις που δέχτηκε ο ίδιος πάλι από καθαρευουσιάνους, όταν το 1917 εισήγαγε τη διδασκαλία τής

δημοτικής σε τάξεις τού δημοτικού σχολείου (εκπαιδευτικός δημοτικισμός, Τριανταφυλλίδης, Δελμούζος, Γληνός). Αν σκεφθεί κανείς ότι δεν υπάρχει γλωσσολόγος, φιλόλογος, λογοτέχνης ή λόγιος τον 20ό αιώνα που να μην έγραψε ή μίλησε έστω μία φορά για το γλωσσικό (δεν είμαστε άλλωστε λίγοι όσοι ακόμη γράφουμε ή μιλούμε σε άλλους βεβαίως τόνους, για άλλα θέματα και με άλλο πνεύμα πάλι για τη γλώσσα!). Αν εξετάσει κανείς την τεράστια βιβλιογραφία που έχει αναπτυχθεί τον 20ό αιώνα για το θέμα τής γλώσσας (αρκεί να δει μόνο τι έχει δημοσιευθεί στον Τύπο, ημερήσιο και περιοδικό). Αν αναζητήσει τους Συλλόγους, τους Ομίλους και τα κινήματα που έχουν γίνει με θέμα τη στήριξη ή υπεράσπιση ή προστασία ή διαφύλαξη κ.λπ. τής γλώσσας. Αν σκεφθεί ότι καθαρεύουσα και δημοτική στην Εκπαίδευση ήταν (μέχρι το 1976) ζήτημα πολιτικό («προοδευτικές» κυβερνήσεις υποστήριζαν τη δημοτική και «συντηρητικές» την καθαρεύουσα, με «σφήνα» τον Μεταξά που, μολονότι δικτάτορας, συγκρότησε Επιτροπή — από επιστήμονες που δεν ασπάζονταν τις απόψεις του — η οποία συνέταξε την πρώτη γραμματική τής δημοτικής γλώσσας). Αν, αν, αν ..., τότε συνειδητοποιεί κανείς ότι στην ιστορία των πνευματικών και κοινωνικών πραγμάτων τής χώρας ο 20ός αιώνας θα χαρακτηρίζεται από τον ιστορικό τού μέλλοντος ως ο αιώνας που λύθηκε το γλωσσικό ζήτημα και επισημοποιήθηκε στην Ελλάδα η νεοελληνική/δημοτική γλώσσα ή, αλλιώς, ως ο αιώνας κατά τον οποίο εξέλιπε οριστικά η γλωσσική διάσχιση τής Ελληνικής, που ξεκίνησε ήδη στον αρχαίο κόσμο με το κίνημα των Αττικιστών (1ος αι. π.Χ.).

Φυσικά, όπως αναμενόταν, η επισημοποίηση τής δημοτικής και η ανάδειξη της από γλώσσα τής τέχνης τού λόγου, τής διαμαρτυρίας και τής αμφισβήτησης σε γλώσσα τής εξουσίας (διοίκησης, Εκπαίδευσης, επιστήμης, Τύπου κ.λπ.), χωρίς να έχει προηγηθεί η απαιτούμενη προεργασία (συγγραφή σύγχρονων έργων γραμματικής και σύνταξης, λεξικών, κατάλληλων διδακτικών βιβλίων κ.λπ.), ήταν επόμενο να προκαλέσει, τη δεκαετία 1976-1986, τεράστιες δυσκολίες στην ευρύτερη χρήση τής δημοτικής γλώσσας. Τότε έγραψα ότι «λύσαμε το γλωσσικό ζήτημα και βρεθήκαμε μ' ένα μείζον γλωσσικό πρόβλημα», το πρόβλημα τής ποιότητας τής Νεοελληνικής που γράφαμε και μιλούσαμε τότε. Επρόκειτο για μια κατάσταση η οποία ανησύχησε και προκάλεσε τις διαμαρτυρίες πολλών, μαζί και γνωστών δημοτικιστών, οι οποίοι — χωρίς να υποστηρίζουν, φυσικά, την καθαρεύουσα — κατήγγειλαν τον απαράδεκτο (ως νοοτροπία και πρακτική) τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούσαν (κακομεταχειριζόνταν, για την ακρίβεια) τη δημοτική. Οι ανησυχίες, οι διαμαρτυρίες και η καλόπιστη κριτική από τη μια, η στήριξη από την άλλη τής δημοτικής στο σχολείο με διδακτικά βιβλία που παρά τις σοβαρές αδυναμίες τους βοήθησαν τους μαθητές (κι αυτό υπήρξε μια σημαντική προσφορά τού Παιδαγωγικού Ινστιτούτου), μαζί με τη βαθμιαία δημιουργία χρήσιμων υπο-

στηρικτικών βιβλίων και, πάνω απ' όλα, μαζί με την πείρα που σιγά-σιγά απέκτησαν οι χρήστες τής γραπτής (δημοτικής) γλώσσας, όλα αυτά μαζί συνετέλεσαν στο να υποχωρήσει βαθμιαία η κακομεταχείριση τής γλώσσας που παρατηρήθηκε στις αρχές τής επισημοποίησής της (φωτεινές νησίδες υποδειγματικής χρήσης δεν έλειψαν ακόμη και τότε και βεβαίως δεν αναφερόμαστε εδώ στη χρήση τής δημοτικής που γινόταν πάντα από παλαιούς, ικανούς και έμπειρους δημοτικιστές, αλλά στον πολύ κόσμο, στον καθημερινό χρήστη τής γλώσσας). Σήμερα, μετά από 20 και πλέον χρόνια, στο «2.000 και 2», είναι αναμφισβήτητο ότι η χρήση τής δημοτικής, τόσο στον γραπτό όσο και στον προφορικό λόγο, δεν έχει καμία σχέση με την τότε κατάσταση. Πολλοί Έλληνες σήμερα, και μάλιστα νεότερης ηλικίας άτομα, μιλούν και γράφουν πολύ καλά Ελληνικά. Αυτό δεν σημαίνει ότι εξέλιπε γενικότερα το πρόβλημα τής ποιότητας τής γλώσσας, τού επιπέδου τής γλώσσας που παράγουμε, διαβάζουμε και ακούμε γύρω μας, πρόβλημα που συναρτάται και με το γενικότερο επίπεδο τής παιδείας στον τόπο μας. Ωστόσο είναι ενθαρρυντικό ότι όλο και περισσότεροι από περισσότερους ανθρώπους ακούμε και διαβάζουμε καλύτερα Ελληνικά. Καλύτερα, ασυγκρίτως καλύτερα, από τη 10ετία τού '70. Ότι έχουμε ακόμη πολύ δρόμο να διανύσουμε, είναι φανερό. Ποιος το αρνείται; Και αυτή ακριβώς μπορεί να είναι η πνευματική πρόκληση, μια από τις κύριες προκλήσεις που θέτει στον Έλληνα ο 21ος αιώνας.

Η Ελληνική στον 21ο αιώνα

Πώς διαγράφεται, όμως, η μελλοντική εξέλιξη τής Ελληνικής στον καινούργιο αιώνα που διανύουμε; Είναι αλήθεια ότι η Ελληνική διατρέχει κινδύνους που μπορεί να την οδηγήσουν σε μια κρεολή (μιγαδοποιημένη) μορφή γλώσσας ή ακόμη και σε εξαφάνιση; Ισχύουν τα περί αγλωσσίας των νέων και ο κυμαινόμενος — ανάλογα με τους «εκτιμητές» τής γλώσσας — αριθμός των λέξεων που χρησιμοποιούν οι νέοι από 100 έως 500 και, το πολύ, 1.000 λέξεις; Κινδυνεύει πράγματι να χαθεί η γλώσσα από τη χρήση των ηλεκτρονικών υπολογιστών; Θα περιθωριοποιηθεί από τις ισχυρές γλώσσες τής Κοινότητας; Θα εξαγγλισθεί η Ελληνική μέχρι πλήρους αλλοιώσεως; κ.λπ. Απ' όσα είπα πιο πάνω είναι φανερό ότι δεν συμμερίζομαι αυτή την κινδυνολογία. Τα πράγματα, η βελτίωση στη χρήση τής γλώσσας από τη δεκαετία τού '70 στη δεκαετία τού '90, επιτρέπουν μια βάσιμη αισιοδοξία για ακόμη μεγαλύτερη βελτίωση στη γλώσσα μας υπό ορισμένες προϋποθέσεις.

Κατ' αρχάς καμία ζωντανή γλώσσα δεν χάνεται όσο υπάρχουν άνθρωποι που τη μιλούν. Μόνο καταστάσεις στον χώρο τής φαντασίας οδηγούν σε τέτοιες «γλωσσικές εξαφανίσεις». Εκείνο που πρέπει να μας ανησυχεί και να μας κρατάει συγχρόνως σε συνεχή εγρήγορση και μέριμνα για τη γλώσσα

μας είναι η ποιότητα των Ελληνικών που χρησιμοποιούμε. Αν πιστέψουμε ότι η γλώσσα δεν είναι ένα απλό εργαλείο επικοινωνίας αλλά ανθρώπινη αξία που συνδέεται άμεσα με μια βαθύτερη έννοια εντιμότητας στην επικοινωνία, δηλαδή με το πόσο ουσιαστικά, πόσο ειλικρινά, πόσο αποκαλυπτικά θέλουμε να συναντήσουμε ο ένας τον άλλο όταν επικοινωνούμε είτε ως δημιουργοί λόγου (ομιλητές) είτε ως αποδέκτες λόγου (ακροατές/αναγνώστες), τότε θα ενδιαφερθούμε περισσότερο ως άτομα και ως κοινωνία να αποκτήσουμε στέρεη γλωσσική παιδεία και να αξιοποιήσουμε τις δυνατότητες επιλογών (στο λεξιλόγιο, στη σύνταξη, στη δόμηση γενικά του λόγου) που μας προσφέρει η γλώσσα. Τότε, από γνώση και ευαισθησία γλωσσική, και την ξένη λέξη θα αποφύγω εκεί που μπορώ να χρησιμοποιήσω μια ελληνική (αφού δεν θα βλέπω τη γλώσσα ως ευκαιρία επίδειξης) και τις πολλαπλές δυνατότητες του ηλεκτρονικού υπολογιστή θα αξιοποιήσω (ποικίλα λεξικά, γλωσσικά βοηθήματα και οδηγίες για τη σύνταξη κειμένου κ.λπ.) και θα προσέξω να μιλήσω και να γράψω καλύτερα τη γλώσσα μου. Γιατί άλλο άγνοια και άλλο βιασύνη και προχειρότητα. Ο νέος που κατηγορούμε για τις 500 λέξεις δεν είναι ο ίδιος αυτός που γράφει μια κανονική έκθεση στο σχολείο, που συναγωνίζεται χιλιάδες άλλων νέων στις εισαγωγικές εξετάσεις ή που εξετάζεται προφορικά σε διάφορα αντικείμενα, χρησιμοποιώντας πολύ περισσότερες, μερικές χιλιάδες εναλλασσομένων λέξεων;

Από αλλού θα έπρεπε, λοιπόν, να ξεκινήσουμε και άλλο να είναι το μέλημά μας για τη γλώσσα στον 21ο αιώνα. Όσο καλύτερα γνωρίζει κανείς τη γλώσσα του τόσο λιγότερο κινδυνεύει από ξένες επιρροές, από αδυναμίες και από όποια έννοια γλωσσικής εξασθένησης ή ατονίας. Αυτό σημαίνει πως πρέπει πρώτα-πρώτα να αρχίσουμε από τα παιδιά, που πρέπει να τα κάνουμε να αγαπήσουν τη γλώσσα. Να διαβάσουν κείμενα: εξωγλωσσικά βιβλία, εφημερίδες, περιοδικά, ποικιλία κειμένων με προσεγμένο λόγο. Να διδάξουμε πιο σωστά και πιο αποτελεσματικά, δηλαδή επικοινωνιακά, τη γλώσσα στο σχολείο, τη γραπτή αλλά και την — πάντοτε παραμελημένη — προφορική. Να διδάξουμε παράλληλα και συμπληρωματικά τη διαχρονική διάσταση τής Ελληνικής, τα «παλιότερα Ελληνικά» μας, και να δώσουμε έμφαση κατά τη διδασκαλία στην ετυμολογική πλευρά του λεξιλογίου (βασικές ρίζες-σημασίες, οικογένειες λέξεων) και στην επαφή των παιδιών με κείμενα. Να αξιοποιήσουμε τις εκπληκτικές δυνατότητες που προσφέρουν οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές με τη σύνταξη έξυπνων, προσεγμένων, έγκυρων, ποιοτικών προγραμμάτων γλώσσας, διευκολύνοντας την πρόσβαση όλων σ' αυτά. Η εξ αποστάσεως παιδεία για μεγάλους και μικρούς με προγράμματα γλώσσας, τα οποία μπορεί να χρησιμοποιήσει κανένας σπίτι του όποτε και όσο θέλει, προγράμματα ελκυστικά με αξιοποίηση τής σύγχρονης τεχνολογίας των πολυμέσων (κειμένου, ήχου, εικόνας) είναι ένα άλλο όπλο που μπορεί να αξιοποιηθεί,

αφού ο 21ος αιώνας είναι φανερό ότι θα είναι ο αιώνας της πληροφορικής.

Η σύγχρονη Ελληνική αναπτύσσεται ραγδαία στις μέρες μας και θα αναπτυχθεί ακόμη περισσότερο στα χρόνια που θα ακολουθήσουν. «Τρέχει» ιλιγγιωδώς –ανυποστήρικτη κατά κανόνα– και αγωνιά να δηλώσει τις εκατοντάδες όρων και λέξεων που επιβάλλουν η σύγχρονη τεχνολογία, οι ασύλληπτοι ρυθμοί εξέλιξης των επιστημών και οι πολλαπλές επινοήσεις που μπαίνουν καθημερινά στη ζωή μας. Η «κοινωνική Ελληνική», οι χιλιάδες μεταφρασμένων κοινωνικών κειμένων και οι ποταμοί πληροφοριών που μεταφέρονται μέσα από αυτά διαμορφώνουν κι αυτά νέα κατάσταση στη γλώσσα μας. Αφού η Ελλάδα δεν είναι παραγωγός τεχνολογίας και αφού δεν βρίσκεται στην πρωτοπορία των επιστημών, είναι υποχρεωμένη να παρακολουθεί εκ των υστέρων και να προσπαθεί να δηλώσει ελληνικά όρους και λέξεις που πρωτοεμφανίζονται σε ξένες γλώσσες, ιδίως στην Αγγλική. Πόσο σωστά, αποτελεσματικά και μακροπρόθεσμα έχουμε οργανώσει την κάλυψη των νέων αυτών γλωσσικών αναγκών, που τον 21ο αιώνα θα πολλαπλασιάζονται όλο και περισσότερο; Υπάρχει οργανωμένος φορέας (κουραστήκαμε να το φωνάζουμε) που να αντιμετωπίζει συνολικά, υπεύθυνα και συστηματικά τις ανάγκες απόδοσης των ξένων όρων και λέξεων; Όχι. Όλα γίνονται –εκτός ελαχίστων χώρων– αποσπασματικά και εκ των ενόντων. Κι όμως δεν υπάρχει πιο άμεση ανάγκη –και καλύτερη άμυνα της γλώσσας μας στους ξενισμούς– από τη θέσπιση ενός τέτοιου φορέα.

Η ευχάριστη –εξαιρετικά παρήγορη– πλευρά είναι ότι τα τελευταία χρόνια άρχισαν να βλέπουν το φως αξιόλογα έργα για τη γλώσσα μας: Λεξικά, Γραμματικές, Βοηθήματα. Η γλωσσική επιστήμη στην Ελλάδα έχει σημειώσει θεαματική πρόοδο και υπόσχεται πολλά στον χώρο της επιστημονικής σπουδής της ελληνικής γλώσσας, έστω κι αν λείπουν ακόμη οι απαραίτητες για τη σύγχρονη επιστημονική σπουδή της γλώσσας «ηλεκτρονικές τράπεζες γλωσσικών δεδομένων» (γλωσσικά corpora). Ευτυχώς, είναι πολλοί αυτοί που έχουν γνώση των προβλημάτων και των αναγκών της γλώσσας μας και που πιέζουν για να λυθούν. Και οι λύσεις θα έλθουν, έστω κι αν αργήσουν. Ήδη έχουν γίνει πολλά. Πολλά που επιτρέπουν αισιοδοξία για το επίπεδο της επιστημονικής μελέτης, της διδασκαλίας και της ανάπτυξης της ελληνικής γλώσσας στον 21ο αιώνα.

Και τι θα γίνει με το μονοτονικό; Ακούω να ξεφυτρώνει η ερώτηση – γνήσια και «εκ βαθέων» γι' αυτόν που τη θέτει. Με όσα είπα –είναι η απάντηση– προσπάθησα να δείξω ότι άλλα είναι τα μείζονα και πραγματικά προβλήματα της γλώσσας μας, αν μιλάμε για την εξασφάλιση μιας ποιοτικής ελληνικής γλώσσας και για όρους επιβίωσης και ανάπτυξης της Ελληνικής στον 21ο αιώνα. Το πολυτονικό –θα στενοχωρήσω πολλούς– δεν γυρίζει πίσω. Όσο σκληρή είναι αυτή η διαπίστωση, άλλο τόσο αναγκαίος, αυτονόητος και προϋ-

όν ελευθερίας απαραίτητης σε λεπτά πνευματικά θέματα είναι ο σεβασμός του δικαιώματος αρκετών Ελλήνων να χρησιμοποιούν στη γραπτή τους έκφραση το πολυτονικό. Αξίζει και πρέπει να σεβαστεί κανείς αυτή την επιλογή, που έχει ιδιαίτερη συχνότητα και οφείλεται στην ευαισθησία και την «αισθητική τής γραφής» που νιώθουν αρκετοί άνθρωποι, περισσότερο λογοτέχνες και λόγιοι, δεμένοι με την αισθητική των τόνων. Η ενημέρωση και διδασκαλία στο σχολείο τής χρήσης των τόνων σε λόγια και αρχαία κείμενα είναι απαραίτητη. Η καθολική επιστροφή στο πολυτονικό είναι εξωπραγματική, όσο κι αν απαιτείται βελτίωση τού εν χρήσει μονοτονικού συστήματος.

Ο Σεφέρης γράφει κάπου ότι η ελληνική γλώσσα «για καλό ή για κακό είναι από τις πιο συντηρητικές γλώσσες του κόσμου». Ενώ βυθίζεται στα βάθη 40 αιώνων, προσθέτουμε εμείς, η σύγχρονη Ελληνική έχει μια ευρύτερα αναγνωρισμένη συνέχεια και συνοχή, μια στενή λεξιλογική και δομική σχέση με τις παλιότερες ιστορικές μορφές της, ακόμη και με την αρχαία Ελληνική. Αυτό σημαίνει –επιβεβαιώνεται ιστορικά– ότι η Ελληνική 40 αιώνες τώρα χωρίς διακοπή και επιβιώνει και εξελίσσεται δυναμικά και λειτουργεί αυτόνομα, όπως κάθε άλλη ζωντανή γλώσσα. Το γεγονός αυτό είναι και η πιο αντικειμενική απάντηση στο ερώτημα ποια θα είναι η πορεία τής Ελληνικής στον 21ο αιώνα.